

«Сабачы хлеб» Нёманскіх плытагонаў

На падставе чаго Якуб Колас ствараў свой верш «Плытнікі»?

Творчасць Якуба Коласа, як адзначаюць даследчыкі літаратурнай спадчыны, у многім мае выразны біяграфічны характар. Яго паэтычныя вобразы – гэта малюнкi, падгледжаныя ў жыцці, узрушэнні, перажытыя самім ці блізкімі яму людзьмі, свет, ім убачаны і пачуты... Шчодрае выкарыстанне пісьменнікам прапушчаных праз сэрца жыццёвых тэм, зварот да побыту людзей працы з іх штодзённымі праблемамі і клопатамі, як і да асобных лёсаў, спрыяла шырокай вядомасці Коласавых твораў.

«Вобразы мілыя роднага краю», яго «смутак і радасць» яскрава прасочваюцца і ў многіх ранніх літаратурных працах паэта, храналагічна акрэсленых так званым нашаніўскім перыядам. У іх ліку і верш «Плытнікі». Яго гістарычны падтэкст вынікае з адметнага працоўнага промыслу – плытагонства, якім спрадвеку займаліся землякі Я. Коласа, жыхары прынёманскіх вёсак сучаснай Стаўбцоўшчыны, у тым ліку і яго блізкія сваякі.

Міхал Міцкевіч – бацька будучага на-
роднага песняра – на першым часе
свайго самастойнага сямейнага жыцця
па прычыне ўласнага малазямеля мусіў
шукаць сабе самы розны занятак і выкон-
ваць лобую работу, якую толькі ўдавалася
знаходзіць. Як даводзіць Я. Колас у сваёй
маштабнай паэме «Новая зямля»,

*Міхал як толькі ажаніўся,
Тады ж ад бацькі аддзяліўся,
Бо стала цесна. З той прычыны
Хадзіў на сплаў ён, на віціны...*

Інакш кажучы, бацька паэта, пакуль яму не «абрыдла гэта справа...», ганяў па Нёмане плыты ды на спецыяльных пла-
скадонных караблях-віцінах сплаўляў у
размешчаныя ў ніжнім цячэнні ракі буй-
ныя прамысловыя гарады Гродна, Коўна
(Каўнас) і Крулявец (сучасны расійскі
Калінінград) розны сельскагаспадарчы
скарб: збожжа, лён, пяньку...

Увогуле ж, плытніцкі промысел на
працягу не аднаго стагоддзя быў спра-
вай не толькі мужчынскай паловы
Мікалаеўшчыны, але практычна і ўсіх вё-

сак і мястэчак стаўбцоўскага Прынямон-
ня. Сплаў даваў ім магчымасць зарабіць
«жывую капейку», з якой іншым разам
толькі і кармілася сям'я.

Аднак у гэтай справы быў, так бы
мовіць, і адваротны бок. Плытніцкі
заятак лічыўся вельмі працаёмкім,
патрабаваў вынослівасці і вялікага
спрыту. Каб плыт паспяхова дайшоў да
месца прызначэння, ім неабходна было
ўмела кіраваць. Гэтым і займаліся ад-
важныя людзі – плытагоны ці плытнікі,
альбо сплаўшчыкі, якім акрамя моцнай
фізічнай сілы ды спрыту трэба было
валодаць яшчэ і спецыяльнымі ведамі,
асабліва тымі, што мелі дачыненне да
фарватара Нёмана. Добры плытнік мусіў
знаць усе небяспечныя ўчасткі на рацэ:
нечаканыя павароты, мелкаводдзі, парогі
альбо па-іншаму рапы – месцы, дзе рака
была асабліва хуткай, а яе дно пакрывалі
буйныя камяні.

У пэўнай ступені сплаў нёс у сабе на-
ват небяспеку для жыцця плытагонаў,
бо на мокрым бярвенні лёгка было
пакаўзнуцца і, зваліўшыся ў ваду, трапіць
пад плыт, адкуль вынырнуць удавала-

ся далёка не кожнаму. Своечасова не сарыентаваўшыся на рапе, можна было не толькі разваліць плыт, але і пакалечыцца.

Пра шмат якія аспекты плытагонства Якуб Колас ведаў вельмі добра. Роспаведы пра гэты промысел ён чуў яшчэ ў маленстве ад бацькі і дзядзькі Антося, а таксама ад мікалаеўшчынскіх сваякоў, якія наведвалі іх сям'ю ў Ластку. Пасля, калі Міцкевічы пераехалі ў Альбуць, Костусь-падлетак мог і сам назіраць, як ішлі караванам плыты па Нёмане.

Свае, відаць, не толькі дзіцячыя ўражанні ад сплаўнога промыслу землякоў паэт перадаў у вершы «Плытнікі», які ўпершыню быў апублікаваны ў газеце «Наша ніва» 18 мая 1907 года. У ім ён вельмі падрабязна апісвае гэты занятак:

Клунак за плячамі,
Згорбленыя спіны, –
Валіць чарадамі
Люд на сплаў, віціны.
Босья іх ногі,
Твар іх загарэлы,
Вопратка ўбога,
Чуць прыкрытыя целы.
Ззаду ледзь ступае,
Хлеб вязе кабыла.
Нокае, гукае
На яе Кірыла...
Жарыць-скварыць сонца,
Ліст не скалыхнецца,
Горача бясконца,
Рагамі пот льецца.
Срэбрам адлівае,
Як люстэрка Нёман.
З ранку не сціхае
Над вадою гоман.
Ад крыку-ляянкі
Аж дрыжыць паветра.
– На «барбару», Янка!
– Гартоль бяры, Пётра!
– Закідай шырыгу!
Прысам папхні ў ліва!
Варушыся! Мігам!
Не спі ў шапку! Жыва!
А заднік без толку
Бусаком махае.
Галаўнік Міколка
Бэсціць яго, лае.

Гнецца плыт дугою
Прэ яго да гаку,
Быстраю вадою
Ломіць, як вужаку.
На мель узагнала.
Крык, сярдзіты голас.
Порткі паскідалі,
Ўсе ў вадзе па пояс.
Бомы ўсе пабралі,
– Рразам, хлопцы! Рразам!
Ну, яшчэ! што сталі?
Ну, яшчэ наляжам!
Вецер загуляе –
Хвойнік, лозы гнуцца.
Плытнік спачывае,
Як сабака ў будцы.
Плытнік гнецца ў полі,
Мерзне ён у холад.
Ведае нядолю,
Ведае і голад.
Што-ж? бядота гоніць,
Толькі сілы траціш,
Толькі косыці ломіць,
Як хваробу схваціш.

Эх, ты доля, доля!
Голад ты, галота!
Не свая тут воля,
Не свая ахвота.

У сувязі з гэтым падаецца цікавым гістарычны аспект згаданага твора, які ўдалося пачарпнуць з некаторых газетных публікацый і літаратурных крыніц.

Прынамсі, як сцвярджаюць гісторыкі, плытагонства ў «родным куце» народнага песняра вядома з глыбокай старажытнасці. Але найбольш шырокае распаўсюджанне гэты промысел займеў у канцы XVI стагоддзя, калі тагачасны ўладальнік прынёманскіх лясных абшараў нясвіжскі князь Мікалай Крыштоф Радзівіл, вядомы яшчэ і па мянушцы Сіротка, распачаў інтэнсіўны гандаль драўнінай з заходнееўрапейскімі краінамі. Менавіта тады на тэрыторыі цяперашняй Стаўбцоўшчыны і з'явіліся першыя румы – прыстані на беразе Нёмана, дзе складзіравалі і падрыхтоўвалі да сплаву па рацэ вывезенае з лесу бяровенне. Такія, кажучы сучаснай мо-

вай, лесанарыхтоўчыя пункты існавалі ў Мікалаеўшчыне, Новым Свержані, Стоўбцах (хоць яны ў той час і не належалі Радзівілам), Жукавым Барку і іншых прынёманскіх паселішчах.

Першапачаткова гандлем драўнінай займалася выключна радзівілаўская адміністрацыя. Ёю вызначаліся дзялянкі для высечкі лесу, ладзіліся на беразе Нёмана румы, з якіх затым і адпраўляліся ў няблізкую дарогу па нёманскай вадзе платы. Сплаўлялі іх спачатку замежныя, а пасля і мясцовыя дамарослыя плытагоны. Даход ад прададзенай у нёманскім вусці драўніны папаўняў выключна толькі казну гаспадароў Нясвіжскага замка. З цягам часу стаў практыкавацца, а пасля і атрымаў шырокае распаўсюджанне крыху іншы спосаб гандлю: прагматычныя радзівілаўскія казначэй падлічылі, што куды большы можна мець даход ад гандлю драўнінай, калі не займацца гэтай справай самастойна, а дзейнічаць праз гандляроў-пасярэднікаў, выдзяляючы ім за пэўную плату дзялянкі лесу на корані. Маўляў, апошнія будуць вельмі зацікаўлены ў атрыманні найвялікшага прыбытку ад сваёй справы. І плытніцтва тут не выключэнне: прадпрымальныя гандляры стануць імкнуцца набыць як мага больш драўніны для сплаву, чым значна папоўняць княжацкую казну. Пры гэтым адміністрацыя радзівілаўскіх уладанняў давядзецца прыкласці мінімум намаганняў – усяго толькі распрацаваць дасканалую сістэму продажу драўніны на корані, вызначыць участкі для высечкі і наладзіць за ўсім гэтым належны кантроль.

Як толькі было прынята такое рашэнне, ля канцылярыі па кіраванні маёнткамі князеў Радзівілаў у Нясвіжы сталі выстройвацца чэргі з жадаючых займацца лесасплавам. У асноўным гэта былі яўрэі з калянёманскіх паселішчаў. Атрымаўшы за ўстаноўленую плату «квоту» на нарыхтоўку ў княжацкіх лесах драўніны і «ліцэнзію» на далейшую яе транспарціроўку водным шляхам для продажу, яны наймалі з ліку сялян бліжэйшых да вызначаных ім дзялянак вёсак лесарубаў і вознікаў-тралёўшчыкаў.

Першыя валілі лес і наразалі яго на «штукі» – бяргвенні даўжынёй па 3–5 метраў. Другія займаліся іх дастаўкай на румы. Там драўніна акорвалася і складалася ў шліхты для прасушкі. Звычайна гэта работа выконвалася позняй восенню і ў зімовы час. А напрудвесні ўжо наступала чарга брацца за працу вязальшчыкам плытоў.

Працэс вязання бяргвёнаў быў даволі працаёмкім і патрабаваў спецыяльных ведаў і ўмення. Звычайна работа распачыналася на беразе блізка ад вады, радзей – на самой вадзе ці на лёдзе. Крыху падсохлую драўніну звязвалі ў звёны – так званыя лаўкі альбо гонкі, якія, ў сваю чаргу, складаліся з некалькіх дзясяткаў камлёў. Кожнае з бяргвенняў мацавалася пры дапамозе віцаў (перавяслаў са скручаных лазовых, бярозавых, альховых пруткоў або карэнняў дрэў) да жаросцей – пакладзеных упоперак на абодвух канцах плыта жэрдак-перакладзін. Паміж сабой лаўкі злучаліся паклёсамі – перакінутымі з аднаго звяна плыта на другое падоўжанымі бяргвёнамі, якія прывязваліся віцамі да жаросцей.

Платы, што сплаўляліся з нёманскіх вытокаў, звычайна былі невялікімі – складаліся ў асноўным з 2–3 лавак. На першай з іх для кіравання плытом устанавліваліся прысы, ці апачыны – рулявыя вёслы, вырабленыя з доўгіх (каля 4 метраў) сярэдняй таўшчыні бяргвёнаў, апушчаны

▼ Платы на Нёмане ў раёне Гродна. Пачатак ХХ стагоддзя

ў ваду канец якіх абчэсваўся ў выглядзе лопасці, а верхні замацоўваўся ва ўстаноўленых наперадзе плыта ўключынах. На апошняй лаўцы знаходзіліся шырыгі – заостраныя знізу доўгія калы, якімі пры неабходнасці можна было спыніць плыт. Устанаўліваліся на лаўках яшчэ і барбары – канаты з віцаў з прымацаванымі на канцах заостранымі палкамі, што выкарыстоўваліся пры патрэбе запавольвання ходу плыта.

Кіраваў плытом галаўнік, а заднік павінен быў упраўляцца з «хвостом» апошняй лаўкі. На начлег плытнікі прычальвалі да берага і мацавалі плыт з дапамогай каната з канопляў ці віцаў да арала – убітага ў зямлю слупа альбо стаўбца. Партыю плытоў гнала арцель, на чале якой быў старшы плытнік. На розных рэках Беларусі, па якіх ажыццяўляўся сплаў драўніны, і нават у асобных мясцовасцях галоўны арцельшчык называўся па-рознаму. На Нёмане яго найчасцей звалі караваншчыкам, а таксама – атаманам, корнікам, ротманам, флісаком, арэлям. Наогул жа, мова нёманскіх плытнікаў была насычана спецыфічнымі словамі да такой ступені, што простаму чалавеку цяжка было яе зразумець.

Сплаўны сезон у верхнім цячэнні Нёмана пачынаўся ранняй вясной. Тады па вялікай вадзе ўніз па рацэ выпраўляліся цэлыя караваны плытоў. Улетку, калі нёманская плынь становілася менш

паўнаводнай, лесасплаў звычайна спыняўся. Іншым разам нязначная колькасць плытоў накіроўвалася ў няблізкі водны шлях і ў сярэдзіне багатай на дажджы восені.

Праца сплаўшчыка была не з лёгкіх, і на яе адважваліся мясцовыя сяляне ад безвыходнасці, бо гэта была для іх ці не адзіная магчымасць зарабіць. Вось як, напрыклад, апісваўся промысел плытагонаў у нумары газеты «Минское русское слово» за 12 верасня 1912 года: «З-за недахопу зямлі, большасць насельніцтва вёскі Мікалаеўшчына, прычым насельніцтва маладога і працаздольнага, займаецца адыходніцкімі промысламі. Дома на сельскай гаспадарцы застаюцца толькі старыя і жанчыны. Першае месца сярод адыходніцкіх промыслаў займае сплаў плытоў па рацэ Нёман да прыстаней гарадоў Коўна і Гродна. Самі сплаўшчыкі плытоў называюць свой заробак «сабачым хлебам». І называюць, праўду кажучы, не без падстаў. Праца сплаўшчыка вельмі цяжкая і прытым мізэрна аплачваецца. Страшэнна цяжкая работа плытагона пагаршаецца яшчэ тым, што ва ўсялякае надвор'е, у дождж і ў холад, ён на працягу ўсяго дня вымушаны знаходзіцца пад адкрытым небам, штодзённа, а іншым разам і штогадзінна лезці ў халодную ваду, прастойваючы там па гадзіне і больш і рызыкуючы кожную хвіліну займець рэўматызм ці якое-небудзь цяжкае прастуднае захворванне. Горш за ўсё тое, што пасля такой вымушанай ванны, яму няма дзе пасушыцца і абагрэцца. Сагравацца даводзіцца работай ды цяплом свайго цела. Акрамя зробленага з саломы шалаша, падобнага на сабачую будку, у якім ні спаць, ні сесці немагчыма і які вельмі мала ахоўвае ад дажджу і ветру, у плытніка іншага прыстанішча няма. Вымакшы ў вадзе і пад дажджом, прамёрзлы і сцінелы ад холаду, вымушаны гэты бедлага бавіць ноч у шалашы, выбіваючы зубамі трэлі. Пакінуць плыт і схадзіць у бліжэйшае пасяленне пасушыцца і абагрэцца плытнік не можа, бо баіцца прапажы дрэва з плыта. Страта аднаго бярвяна пагражае яму

▼ Нёманскія плытагоны.
Пачатак XX стагоддзя

пазбаўленнем месячнага, а часцей двух-месячнага заробку, адным словам, усёй умоўленай за гонку плата. Акрамя пакражы драўніны, плытнік не застрахаваны ад магчымасці згубіць некалькі штук бярэнаў, сутыкнуўшыся плытом з падводнымі камянямі. Часта здараецца, што чалавек, сплаўляючы плыт да Гродна ці Коўна, працуе на ім ад 4 да 6 тыдняў, а ў горшым выпадку – і ўсё 9, і там пры скучаным, як заўжды бывае, праходзе пад мостам ці міма шматлікіх, асабліва ў гэтых месцах, падводных камянёў, што ўтварыліся дзякуючы адгор'ям Прыбалтыйскай грады, якая якраз тут і праходзіць, паломіць свой плыт, пусціўшы яго па вадзе па адным бярвяне альбо згубіць некалькі штук, – тады бедалагу застаецца адно: браць свой бедны скарб і выпраўляцца пешшу дамоў за 300 з гакам вёрст, просячы па дарозе міласціню. А такое бывае даволі часта. Дома ж яго чакае галодная сям'я, якая ўскладвала вялікія надзеі на гэты заробак.

Гаспадарамі сплаўнога лесу з'яўляюцца выключна яўрэі. Трэба аддаць ім належнае – умеюць гэтыя спадары з выгадай для сябе ўладкаваць умовы дагавору з наймаемымі для сплаву рабочымі. Найменш затрат і найбольш выгады – гэта імі цалкам дасягаецца. За сплаў плата ад м. Пясочнае (сучасная вёска ў Капальскім раёне. – С.Г.), дзе пачынаецца Нёман, да Гродна рабочы бярэ 35 рублёў разам з харчамі гаспадара. Але адзін чалавек сплавіць такі плыт не можа, таму ён павінен наняць сабе памагатага, якому з гэтай платы мусіць аддаць не менш за 15 рублёў... З 20 рублёў – долі галаўнога рабочага на плыце – яму прыйдзецца чыстага заробку не больш за 14 рублёў. Бо зваротны шлях па чыгунцы і харчаванне – ужо за кошт самога рабочага».

Як ведамаляецца далей, 35 рублёў – гэта сярэдні кошт сплаву аднаго плыта з 2–3 лавак ад нёманскіх вытокаў да Гродна. Многа гэта было ці мала, можна меркаваць па суадносінах з тагачаснымі цэнамі на жыццёва неабходныя і хадавыя тавары, а таксама на прадукты харчавання. Дык вось, паводле зве-

стак, падгледжаных намі ў публікацыях «Мінскага русскага слова» за 1912 год, кілаграм ялавічыны сярэдняга гатунку каштаваў тады 35–37 капеек, а кавалак мыла абыходзіўся ў 50 капеек. Калі ўлічыць, што на свае заробленыя 14 рублёў плытнік павінен быў, купляючы самае неабходнае, «пратрымацца» разам з сям'ёй да наступнага сплаву, а гэта фактычна цэлы год, то і сапраўды атрыманыя такімі высілкамі грошы былі надзвычай мізэрнымі. Яны, па сутнасці, з'яўляліся своеасаблівай падачкай, адчэпкай гаспадара лесу за выкананую для яго цяжкую работу. Таму і справядліва ў народзе гэтыя грошы называлі «сабачым хлебам». Затое, калі б мікалаеўшчынскі плытагон, вярнуўшыся ў родную вёску, траціў свой заробак выключна толькі на тытунь і гарэлку, то пачуваў бы ён сябе ў фінансавым плане на працягу года даволі ніштавата: за 200-грамовы пачак тытуню вытворчасці колішняй тытунёвай фабрыкі Н. Рома, што знаходзілася ў мястэчку Вішнева сучаснага Валожынскага раёна, у 1912 годзе ў сярэднім плацілі 4 капейкі, а за ядро (каля 12 літраў) гарэлкі – дык і зусім нішто, усяго толькі 73–75 капеек.

Такім чынам, стаўшы працаваць лесніком Акінчыцкага абходу, бацька Якуба Коласа Міхал Міцкевіч, па ўсім відаць, не толькі надзвычай даражыў сваёй службай, але і проста дзякаваў лёсу і Богу, што яму выпаў такі шанцунак: ён меў пастаянную працу, якая, акрамя ўсяго іншага, давала яму яшчэ і шмат выгод, а галоўнае – у некалькі разоў большы, чым у плытагонаў, заробак. Ну, а тое, што яму даводзілася дагаджаць пану ляснічаму –

*Міхал яму рабочых ставіў,
І сенакосы яго правіў,
І догляд меў за панскім статкам,
А службу нёс сваім парадкам...*

– не ішло ні ў якае параўнанне з нягодамі плытніцкай долі, якую, трэба думаць, ён добра-такі спазнаў, «разоў са два» схадзіўшы ў «Пруссы».

Сяргей ЖОЛУД ▮

▲ Плытагон на Прыпяці.
1954–1955 гады